

KRONIKA

Odrodzenie i Reformacja w Polsce, LIV 2010

PL ISSN 0029–8514

Międzynarodowa konferencja naukowa „Universal Reformation: Intellectual Networks in Central and Western Europe, 1560–1670”, St. Anne’s College, University of Oxford, Wielka Brytania, 21–23 września 2010 roku

Projekt badawczy „Cultures of Knowledge” zrodził się trzy lata temu z inicjatywy historyków i z potrzeby nakreślenia na nowo sieci intelektualnych powiązań na mapie Europy przełomu XVI i XVII wieku¹. Badania Howarda Hotsona nad encyklopedyzmem i millenaryzmem Johanna Heinricha Alsteda, jego działalnością w Herborn, Nassau i Transylwanii czy też studia nad spuścizną intelektualną Jana Amosa Komeńskiego, a także rozszerzające się z roku na rok zainteresowanie początkami działalności The Royal Society sprawiły, że konieczne było napisanie na nowo dziejów relacji pomiędzy Europą Środkowo–Wschodnią a Wyspami Brytyjskimi. Przełom XVI i XVII wieku to przecież okres, kiedy nie tylko dopracowywane są w toku dysput i konfliktów doktryny religijne, ale także czas, w którym kształtuje się nowy paradygmat nauki — tworzy się nowy model wiedzy, powstają nowoczesne nauki doświadczalne i wyodrębniają nowe dyscypliny wiedzy, rodzą się pierwsze szeroko zakrojone projekty badawcze, a do nich włączają się, już to osobiście, już to za pośrednictwem korespondencji, myśliciele i naukowcy z różnych części kontynentu europejskiego i Wysp Brytyjskich.

Kluczowym punktem odniesienia dla projektu pozostało środowisko wczesnego Royal Society oraz działalność trzech postaci: Jana Amosa Komeńskiego, Johna Dury’ego i Samuela Hartliba (ich idee przyczyniły się do powołania tego uczonego towarzystwa w listopadzie 1660 roku). W odniesieniu do nich uczestnicy projektu chcą zrekonstruować sieć powiązań i wymiany intelektualnej pomiędzy najznamienszymi umysłami epoki, rozproszonymi po całym kontynencie, zazwyczaj na skutek różnorodnych zawirowań polityczno–społecznych. Materialnym śladem tych działań będzie, oprócz publikacji, kontaktów między

---

¹ Strona internetowa projektu jest dostępna pod adresem <http://www.culturesof-knowledge.org> lub <http://www.history.ox.ac.uk/cofk> [9 IX 2010].

naukowcami z różnych ośrodków, katalog korespondencji, bazujący nie tylko na korpusach korespondencji znajdujących się w zbiorach Bodleian Library w Oxfordzie, lecz także obejmujący zewnętrzne katalogi, komplementarne względem chronologicznego i geograficznego zakresu badań.

Według założeń projekt służy budowaniu forum, gdzie spotkać mogłyby się badacze reprezentujący świeże spojrzenie na następujące zagadnienia: uniwersalnej reformy prowadzącej do wykształcenia nowego modelu nauki i edukacji, historii wczesnonowożytnych mediów, związków reformy w obrębie chrześcijaństwa z kształtowaniem się nowego modelu nauki, wreszcie — relacji pomiędzy europejską polityką a życiem intelektualnym kontynentu. Konsolidacja wysiłków uczonych z różnych krajów (reprezentujących głównie najmłodsze i średnie pokolenie naukowców), miała sprzyjać realizacji głównego celu projektu — nakreśleniu mapy życia intelektualnego, co mogło nastąpić dzięki zmianie warunków geopolitycznych po 1989 roku. Z tego też powodu odczuwalna stała się potrzeba stworzenia nowej narracji pokazującej — w oparciu o stare, lecz odczytane uważnie na nowo fakty, jak również uwzględniającej nowe ustalenia i materiały — kształtowanie się szesnasto- i siedemnastowiecznej wspólnoty uczonych i reformatorów religii, nauki, pedagogiki.

W ciągu trzech lat w ramach projektu „Cultures of Knowledge”, finansowanego od 2008 do 2012 roku przez amerykańską Andrew W. Mellon Foundation, zorganizowano już trzy warsztatowe seminaria skupiające badaczy środkowo- i zachodnioeuropejskich. Pierwszy z warsztatów (styczeń 2009; ośrodek współpracujący — Akademia Nauk Republiki Czeskiej), „Apocalypticism, Millenarianism, and Prophecy”, poświęcono ruchom eschatologicznym w Europie Środkowo-Wschodniej, takim jak np. różnego typu ugrupowania millenarystyczne², drugi (lipiec 2009, ośrodek współpracujący — Polska Akademia Umiejętności) — reformie edukacyjnej oraz irenizmowi³, a trzeci (kwiecień, 2010, ośrodek współpracujący — Central European University) — pansofii i wczesnonowożytnemu encyklopedyzmowi⁴. Wrześniowa konferencja w Oxfordzie służyła podsumowaniu wszystkich poruszanych dotychczas wątków i to zarówno przez uczestników wyżej wymienionych warsztatów, jak i przez tych, którzy do tej pory nie włączali się jeszcze do projektu. Tematyka konferencji obejmowała pięć podstawowych obszarów tematycznych: (1) uniwersalna edukacja (m.in. za pośrednictwem sieci instytucjonalnej i wymiany intelektualnej); (2) uniwersalna wiedza (tj. encyklopedyzmu i pansofia); (3) uniwersalna komunikacja (czyli medialna rewolucja, która dokonała się w XVI i XVII stuleciu za sprawą druku); (4) uniwersalna wspólnota (zagadnienia

² Program warsztatu: <http://www.history.ox.ac.uk/cofk/events/prague-2009> [9 IX 2010].

³ Program warsztatu: <http://www.history.ox.ac.uk/cofk/events/krakow-2009> [9 IX 2010].

⁴ Program warsztatu: <http://www.history.ox.ac.uk/cofk/events/budapest-2009> [9 IX 2010].

zgody religijnej w targanej wyznaniowymi konfliktami Europie Środkowej) oraz (5) uniwersalna historia (zagadnienie to obejmuje ruchy millenarystyczne, profetyczne oraz propagandę).

Konferencja zgromadziła w budynkach oksfordzkiego St Anne's College 40 naukowców reprezentujących ośrodki badawcze z Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Niemiec, Szwajcarii, Holandii, Polski, Czech, Węgier i Malty⁵ oraz przeszło drugie tyle zarejestrowanych uczestników. Przez większość czasu obrady odbywały się w równoległych sesjach, a referaty zestawiono ze sobą parami. Dzięki temu zabiegowi, poza naturalną wymianą intelektualną dokonującą się podczas oficjalnych i kularowych dyskusji, organizatorzy doprowadzili do konfrontacji różnych punktów widzenia na podobne problemy.

W ten oto sposób w programie konferencji wyodrębniono dział poświęcony myśli eschatologicznej. Począwszy od inaugurującego konferencję plenarnego referatu Pavliny Cermanovej (Praga), pokazującego związki średniowiecznej myśli profetycznej z apokaliptycznymi tendencjami w poreformacyjnej Europie, poprzez odczyt Lucie Storchovej z Pragi (o czeskiej historiografii eschatologicznej) i wystąpienia Leigha Penmana z Oxfordu (o ruchach chiliastycznych na terytorium Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego), Rafała Prinkego z Poznania (o millenaryzmie alchemika i lekarza Michała Sędziwoja) oraz Pála Ácsa z Budapesztu (o apokaliptycznych pismach Stefana Pannoniusa), Christoha Ginzela z Giessen (o związkach numerologii z polityką w Palatynacie) i Jany Hubkovej z Ústí nad Labem (na temat oddziaływania myśli profetycznej Chritopha Kottera na propagandę zwolenników Palatynatu) omówiona została sieć chronologicznych i geograficznych zależności pomiędzy różnymi zjawiskami traktowanymi do tej pory odrębnie, wyłącznie z uwagi na nie same. Cykl ten kończył panel z udziałem Vladimíra Urbánka z Pragi (wspominał o recepcji eschatologicznych koncepcji Alsteda wśród czeskich wygnańców: Partliciusa, Skály i Comeniusa) oraz Noémi Viskolcz z Szegedu (o millenaryzmie w kręgu Johanna Permeiera). Długie trwanie średniowiecznego millenaryzmu spod znaku Joachima di Fiore czy też rozprzestrzenienie się praktyk propagandowych odwołujących się do apokaliptycznego imaginarium to zjawiska w dalszym ciągu oczekujące na syntetyzujące ujęcie, którego dobrym początkiem są niewątpliwie cząstkowe badania prowadzone przez wymienione wyżej osoby.

Osobny nurt konferencji stanowiły wystąpienia poświęcone powiązaniom intelektualnym reformowanych środowisk z Europy Środkowej z przedstawicielami zachodnioeuropejskiej reformacji. Zapoczątkował je referat Antonína Kostlána (o kontaktach nawiązywanych przez czeskiego kalwinistę Jana

⁵ Sylwetki uczestników, abstrakty wystąpień oraz szczegółowy program sesji znaleźć można na oficjalnej stronie konferencji, pod adresem <http://www.history.ox.ac.uk/universalreformation> [9 IX 2010].

Opsimathesa). Za jego rozwinięcie uznać należy odczyty Martina Holýego (Praga) o kontaktach nawiązywanych przez morawską szlachtę na Zachodzie, Hanny Orsolyi Vincze (Budapeszt) o węgierskich studentach na uniwersytecie w Heidelbergu, Sary Mortimer (Oxford) o kosmopolityzmie Braci Polskich i ich kontaktów z holenderskimi remonstrantami, i Michała Choptianego (Kraków) o oddziaływaniu ramistycznej retoryki i dialektyki na nauczanie sztuk wyzwolonych w gimnazjum w Rakowie. Piotr Wilczek (Warszawa) w przedstawił zawiątkane koleje historiografii polskiego socynianizmu. Podkreślił także konieczność rozpoczęcia od nowa badań nad środowiskiem polskich socynian (w oparciu o dostępne źródła i krytycznych w stosunku do istniejących już prac). Ta grupa referatów dopełniona została wystąpieniami Mariki Keblusek (Leiden) o obiegu książek w reformacyjnych Niderlandach, Danny'ego Nor-olander (Georgetown) o holenderskiej Kompanii Zachodnioindyjskiej jako azylu dla niemieckich kalwinistów w czasach wojny trzydziestoletniej, Steffeba Hubera (Kraków) o irenizmie Andrzeja Frycza Modrzewskiego oraz Howarda Louthana (University of Florida) o polskim irenizmie i tolerancji wyznaniowej. Wszystkie te referaty pokazały, poprzez ogromną ilość danych szczegółowych, że skala kontaktów między reformowanymi środowiskami na wschodzie Europy a ich zachodnioeuropejskimi odpowiednikami czeka jeszcze na właściwe ujęcie, które należy poprzedzić skrupulatnymi kwerendami archiwalnymi, pozwalającymi na zestawienie ze sobą nie tylko korespondencji i innych dokumentów, lecz także np. opatrzonych adnotacjami książek. Nurt dotyczący kontaktów międzywyznaniowych został omówiony przez Gábora Kármána (Leipzig) oraz Virginie Dillon (Oxford). Kármán traktował o wpływie Komeńskiego na politykę zagraniczną Rakoczych w Transylwanii, Dillon zaś poruszyła problem niemieckich wieści z Transylwanii z jesieni 1619 roku. Cykl został zamknięty plenarnym odczytem Alexandra Schunki (Gotha & Erfurt) o irenizmie Daniela Ernsta Jablonskiego i jego kontaktach z Anglikami.

Trzeci nurt konferencji stanowiły referaty dotyczące szeroko rozumianej historii nauki — kształtowania się nauk eksperymentalnych, powstania Royal Society oraz jego kontaktów z uczonymi z kontynentu, wreszcie — ślepych z dzisiejszego punktu widzenia uliczek nauki, takich jak alchemia, które, mimo historycznej klęski, przyczyniły się na różne sposoby do ukształtowania się nowoczesnych dyscyplin przyrodniczych. W ramach tego bloku tematycznego znalazły się referaty Very Keller (Los Angeles) o „listach życzeń” formułowanych w odniesieniu do nauk empirycznych przez Francisa Bacona i Jakoba Bornitza oraz Jacka Kowzana (Siedlce) o historii naturalnej w ujęciu Jana Jonstona. Nowy paradygmat nauki jest nieuchronnie związany z kręgiem Hartliba. O jego oddziaływaniu poprzez biura informacyjne w Europie Środkowej mówił Anton Tanttner (Wiedeń), a związki pomiędzy niemiecką myślą technologiczną i Anglią pokazał w swoim wystąpieniu John Young (Sussex). Wpływy kręgu

Hartliba w Nowej Anglii przedstawili z kolei w podwójnym referacie Karen Kupperman (New York) i Walter Woodward (University of Connecticut). Nowy paradygmat wiedzy nie mógłby zaistnieć bez postulatów pansoficznych i wczesnonowożytnego encyklopedyzmu. Te zagadnienia poruszyli Tomáš Najeschleba (Olomouc), wspominając o recepcji pism Patriziego u Jesseniusa i Comeniusa, oraz Jean–Paul de Lucca (University of Malta) w referacie o reformatorskich postulatach formułowanych przez Tommasa Campanellę. Encyklopedyzmu dotyczyły także odczyty Pierre–Oliviera Lechota (Neuchâtel) o relacji Dury — Keckermann i Anity Traninger (Berlin) o kombinatorycznej retoryce Johanna Balthasara Schuppa. Pansofia znalazła także swoje odbicie w wystąpieniach Erika Jana Bosa (Utrecht) o związkach między kartezjanizmem a kręgiem Hartliba i Mártona Szentpéteri (Budapeszt) o relacjach między ideą kombinatorycznej encyklopedii a medytacjami kartezjańskimi. Osobną, nie mniej fascynującą grupę, stanowiły referaty poruszające zagadnienie wczesnonowożytnych praktyk alchemicznych: Farkasa Gábora Kissa z Budapesztu o jezuickich zwolennikach Paracelsusa, Georga Gömöriego z Cambridge o zainteresowaniu się uczonych z kręgu Royal Society kopalniami w Transylwanii, Jo Hedesan z Exeter o poszukiwaniu uniwersalnego rozpuszczalnika, alkahestu, przez uczonych z kręgu Hartliba, zainspirowanych pismami Jana Baptista van Helmonta oraz Urszuli Szulakowskiej z Leeds o teozofii i medycynie Ślązaka Abrahama von Franckenberga.

Konferencję zamknęły dwa wystąpienia. Maria Rosa Antognazzo (London), miał na celu pokazać, że wszystkie, na pierwszy rzut oka rozbieżne i niespójne, działania podejmowane przez Gottfrieda Wilhelma Leibniza miały jeden cel — doprowadzenie do powszechnej reformy wiedzy. Leibniz, *nota bene*, jest swoistym chronologicznym i ideowym punktem dojścia, tak konferencji, jak i całego projektu. W myśli filozofa wydają się bowiem skupiać wszystkie praktyki rozpisane na poszczególne głosy cząstkowe, choć — co ujawniła dyskusja podsumowująca konferencję — niewykluczone jest rozszerzenie horyzontu chronologicznego badań (data 1670 jest w dużej mierze arbitralna), jak i zakresu geograficznego (pojawily się postulaty objęcia badaniami również Imperium Otomańskiego).

Jako ostatni głos zabrał kierownik projektu „Cultures of Knowledge”, Howard Hotson. W swoim wystąpieniu wszedł w polemiczny dialog z pochodzącym z lat 60. XX wieku esejem Hugh Trevor–Ropera *Three Foreigners*⁶. Trevor–Roper postrzegal owych „trzech obcokrajowców”, tj. Dury’ego, Hartliba i Comeniusa, jako uczonych, których zasługa dla formowania się angielskiej nauki polegała w dużej mierze na uproszczeniu myśli Bacona. Tymczasem Hotson w swoim

⁶ H. Trevor–Roper, *The crisis of the seventeenth century: religion, the Reformation, and social change*, Harper & Row, New York 1968.

dekonstrukcyjnym wystąpieniu zaproponował nowe podejście (można je uznać za ideę przyświecającą nie tylko konferencji, lecz także całemu projektowi), by uznać tych trzech środkowoeuropejczyków za tych, którzy tradycję baconizmu wzbogacili własnymi koncepcjami, przyczyniając się do przerzucania intelektualnych pomostów pomiędzy Wschodem i Zachodem, pomiędzy kontynentem a Wyspami. Do budowania takich pomostów wydatnie przyczyniła się również ta konferencja, jak i sam projekt „Cultures of Knowledge”. Będzie on trwał jeszcze do 2012 roku, a w planach są jeszcze dwie konferencje w Oxfordzie, otwarcie ogólnodostępnego zbiorczego katalogu korespondencji tworzącej XVII-wieczną *res publica litteraria* (podczas konferencji zaprezentowano jego wersję roboczą) oraz wydawanie tomów zbierających materiały z warsztatów i konferencji.

Michał Choptiany